

PFEFFER Zsolt
adjunktus
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.09

**A bankjegyektől a jegybankokig
A központi bankok kialakulása és modelljei jogösszehasonlító szemléletben**

From Banknotes to Central Banks. The Formation and Models of Central Banks in a Comparative Legal Perspective

In the 17-18th century, during the process of civil transformations, starting from the economic policy based on the era of absolutism, the first central bank regulations appeared in Europe. Mainly the disorganization and crisis of public finances and the need to finance various wars led governments to establish central banks and to provide central banking functions to privately owned banks. The most important issues included the regulation of banknote issuance and legal tender, the management of state funds, the financing of the state debt, as well as the relationship with the state, in other words, the content of central bank independence. Each country followed different paths, and accordingly, the classic and the Prussian models of central bank development can be described based on the different legislative steps. The study presents the main characteristics through the English, German, French, American and Hungarian examples, primarily by characterizing the legislative peculiarities and illuminating the political historical background by applying the methods of comparative law.

Keywords: *central bank, models of the formation of central banks, central bank independence, Bank of England, Reichsbank, Banque de France, Federal Reserve System, Bank War, Central Bank of Hungary*

1. Bevezető gondolatok

Az egyes országokban különböző okok, döntések eredményeként jelentek meg a jogilag szabályozott központi bankok, amelyek kialakulása Európában a 17. században kezdődött. Ahogy a pénzügyi folyamatok, rendszerek és az államháztartási finanszírozási igények egyre összetettebbé váltak, az abszolutizmus korszakán nyugvó gazdaságpolitikából kiindulva, a polgári átalakulások folyamatában megjelentek az első jegybanki szabályozások. Mindegyik központi bank alapításának, fejlődésének megvan a saját története, gazdag szakirodalmi háttér áll rendelkezésre az egyes intézmények történetéhez kapcsolódóan. Általánosságban egy bank története leírható a szervezetének változásain, a jelentősebb események bemutatásán keresztül,¹ más vélemények szerint „a központi bankok története a kormányokkal való különféle konfliktusok története”,² azonban jogi szempontból vizsgálható, hogy vannak-e a különböző kodifikációknak olyan jellemző elemei, amelyek sajátossá teszik az e területre vonatkozó jogi szabályozás fejlődését?

A szakirodalomban elsősorban a gazdaság- és eseménytörténeti kérdésekre összpontosítanak, azonban a jogösszehasonlító módszer alkalmazása lehetőséget kínál különböző fejlődési utak (modellek) leírására a legfontosabb országok jogtörténetének vizsgálatával. A 17–

¹ NIEBUHR, Geschichte der Königlichen Bank in Berlin 3.

² LIGETI, A központi bankok önállósága a tőkésországokban 454.

19. századi Európában három fő központi bank eredete, kialakulásának története szolgálhat a jegybankokra vonatkozó kodifikáció alapjainak leírására: a *Bank of England*, a *Banque de France* és a *Preußische Bank* megalapítása és fejlődéstörténete szolgálhat kiindulópontként, megemlítve az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország példáját is, elsősorban a különleges jogi megoldások és jogalkotási technikák bemutatásával.

Úttörő országok a központi bankok kialakítása körében Hollandia és Svédország voltak. Az 1609-ben alapított *Amsterdamsche Wisselbank*-ot a központi bankok előfutárának szokták tekinteni, az első modern értelemben vett központi bank pedig az 1668-ban létrehozott svéd *Sveriges Riksbank*, amelynek előzménye az 1657-ben alapított *Stockholms Banco* volt,³ és amely a legrégebbi központi bank, legalábbis a jelenleg működő központi bankok közül.⁴ A 17. század végén, 1694-ben jött létre a *Bank of England*, amely ennek megfelelően szintén tekintélyes múlttal rendelkezik, ezt követték sorban a porosz (1765) és a francia (1800) központi bankok.

A kiindulópont számos esetben az, hogy a háborúk költségeinek viselése, finanszírozása az államok, birodalmak szempontjából kulcskérdés. A pénzügyi források felkutatása és kiszámítható biztosítása különösen fontos kiváltó ok lehet egy központi banki struktúra kialakítása szempontjából. A *Bank of England* esetében közvetlen előzményként például az említhető, hogy 1690-ben az angol hadiflotta döntő vereséget szenvedett XIV. Lajos francia királytól, és szükség volt az újjáépítéséhez szükséges pénz megszerzése az állam részéről.⁵

2. A Bank of England alapításának jogi jellemzői és modellje

Elsőként a *Bank of England* megalapítása vizsgálható, amelyet az 1689-es Dicsőséges Forradalmat követő számos pénzügyi reformok egyikeként szokás említeni. A Forradalom előtt a király szuverén módon intézte a pénzügyeket: kölcsönt vett fel, amikor szüksége volt rá, és fizetett, amikor megfelelt neki. II. Károly például az 1672-es „*Stop the Exchequer*” idején egyoldalúan megszüntette a hitelezők irányába a kifizetéseket. A Dicsőséges Forradalmat követő ún. pénzügyi forradalom keretében a Parlament új alapokra helyezte az államadósság szabályozását oly módon, hogy a rövid távú, biztosítatlan hitelek felváltották a hosszú távú, bizonyos bevételekkel biztosított tartozások. A bevételszerzés körében említhetők például a más területeken kiváltságokat és monopolhelyzetet élvező társaságok, így a Bank of England mellett az 1698-ban kiváltságot szerző Új Kelet-Indiai Társaság (*New East India Company*) vagy a Déltengeri Társaság (*South Sea Company*), amely a jogait 1711-ben szerezte. Ezek közös jellemzője, hogy a kormány hitelért cserébe egyrészt olyan éves kifizetéseket ígért a részvényeseknek, amelyeket különböző bevételekkel biztosítottak, másrészt pedig kiváltságokkal teremtettek számukra monopolhelyzetet abban a gazdasági ágazatban, amelyben e társaságok tevékenykedtek.⁶ A kiindulópont tehát az volt, hogy a korábbi kormányzati adósságpolitika (a kifizetések megtagadása) mélypontra juttatta a kormányba vethető hitelezői bizalmat,⁷ így ezek a kiváltságokon és bevételekhez kapcsolódó garanciákon alapuló pénzügyi és jogi megoldások jelenthettek forrásszerzési lehetőségeket a kincstár számára.

³ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy: From Germany and Greece to China and the United States 3.

⁴ EDVINSSON – JACOBSON – WALDENSTRÖM, Introduction 1.

⁵ LITTLEWOOD, John Tiley and the Thunder of History 67–68.

⁶ GROSSMAN, Unsettled Account. The Evolution of Banking in the Industrialized World 170.

⁷ BOPP, Nationalization of the Bank of England and the Bank of France 310.

A *Bank of England* megalapításának kiindulópontja az volt, hogy az angol kormányzat 1694-re súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött, miután az adóbevételek már nem fedezték a háborús kiadásokat. A fennálló kihívásokra megoldást egy skót üzletember, *William Paterson* (1658–1719) kínált, aki javaslatot tett a *Bank of England* megalapítására és egy 1,2 millió font értékű kölcsön nyújtására 8%-os kamat mellett.⁸ Az ajánlatot kormányzati részről elfogadták, így megkezdődhetett a *Bank of England* története. Vannak álláspontok, amely szerint *Patersonnak* mint a Bank egyik társalapítójának a szerepét túlértékelik, hiszen a folyamatban betöltött mellékszereplő jellegét az igazolja, hogy viszonylag rövid időn belül el is távolították az igazgatóságból.⁹

Ezen általános gazdasági és történelmi előzmények tükrében a *Bank of England* korai jogi szabályozásához kapcsolódóan három alapvető jellemzőt kell vizsgálni: a kiváltságot, a határozott időre szóló felhatalmazást és az államhoz fűződő viszonyt.

A kiindulópont egy kiváltságlevél volt, amelyet 1694. július 27-én kapott a Bank. Ezt egy külön törvény erősítette meg; az időbeli hatály határozott időre szólt, ugyanis 1694. augusztus 1-jétől 1705. augusztus 1-jéig tartott.¹⁰ Az államnak (a koronának) joga van természetes vagy jogi személyeknek különleges jogokat és státuszokat biztosítani. Ahogyan *James Madison* amerikai elnök (1809–1817) fogalmazott, „a kiváltságok biztosításának hatalma [...] egy nagy és erős hatalom”.¹¹ *Andrew Jackson* amerikai elnök (1829–1837) pedig arra mutatott rá, hogy minden monopóliumot és kizárólagos jogot a köz rovására biztosítanak, holott tisztességes és egyenlő bánásmódot kellene biztosítani.¹² Mindez azt jelenti, hogy a kiválasztott bank az államnak pénzügyi forrásokat (kölcsönöket) biztosított, ezért cserébe pedig a parlament megadta a jogát annak, hogy új jegyeket bocsásson ki és azt, hogy a kormányzati letéteket ők kezeljék, később pedig a nagyobb bankok alapítását is korlátozták, szűkítve ezzel a bank versenytársainak és a befektetők lehetőségeit.¹³ A törvény lényege az volt, hogy lehetővé tette a Bank létrejöttét és elismerését (bejegyzését) azok részéről, akik hajlandóak voltak a kormány által kért kölcsön nyújtására azzal, hogy számukra (a Bank számára) külön biztosítékként szolgáltak az előírt bevételek, amelyek ha elégtelennek bizonyultak a kölcsönösszeg és kamatai visszafizetésére, akkor egyéb bevételekből, végső soron pedig a királyi kincstár vagyonából nyerhettek kielégítést a hitelezők.¹⁴ A *Bank of England* tehát „tulajdonképpen az állam hitelezőinek testülete volt”, és az 1,2 millió fontnyi alaptőkét az államnak adták kölcsön megfelelő kamatfeltételek mellett.¹⁵ A *Bank of England* ennek megfelelően azok tulajdonában állt, akik részt vettek a kormánynak nyújtandó hitelezés folyamatában (a Bank egészen 1946-ig állt magántulajdonban), a társasági bejegyzés folytán nem egyenként kellett a Koronával megállapodni, lehetőséget nyújtott a pénzek szétosztására a részvényesek között, valamint a törvény rögzítette a perképességet (perelhetett és perelhető volt), és azt is, hogy tulajdont szerezhet.¹⁶ Tehát „A bank egyértelműen magánvállalkozásként jött létre, de idővel egyre inkább részt vett a szabályozásban, és közintézménynek tekintették”.¹⁷

⁸ AYRES, *The History and Future of Economics* 68.

⁹ KING, *The Bank of England* 68.

¹⁰ WILKINSON, *The Law Relating to the Public Funds* 33.

¹¹ SKINNER, *Central Bank Activism* 249–250. és 299.

¹² JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8.

¹³ DURYEA, *William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments* 2–4.

¹⁴ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 67–68.

¹⁵ KEMÉNY, *Jegybankok* 29.

¹⁶ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 68.

¹⁷ CHAUDHURI, *Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy* 5.

A kiváltságok kapcsán felmerülhet azok jogi védelme, vagyis annak szükségessége, hogy a jogalkotó kizárja annak lehetőségét, hogy más társaságok, bankok hasonló feltételek mellett működjenek, monopolhelyzetet biztosítva ezzel a *Bank of England* számára. Már a korai években, az alapítást követően két évvel külön törvényi fejezetben rendelkeztek hasonló bank alapításának tilalmáról.¹⁸ Ennek a rendelkezésnek az oka a versenytársak kiküszöbölése volt, és egy másik banknak nyújtott kiváltság szolgáltatta az alapot. A Parlament 1695-ben ugyanis a rivális *Land Bank*nek is adott kiváltságot, azonban e bank nem kezdte meg ténylegesen a működését, mert az alapítók nem emelték meg a tőkét a kormánynak nyújtandó kölcsön nyújtásához szükséges mértékben. Mindez felvetette a *Bank of England* kiváltságának kizárólagossá tételét, hiszen – ahogyan *John Clapham* fogalmazott –, a Bank „nem akart újabb *'Land Bank'*-okat.” Mindez arra is utal, hogy a *Bank of England* nemcsak passzív szereplője volt a feltételek kialakításának és újratárgyalásának, hanem kész volt választ adni a versenyhelyzetből fakadó kihívásokra is.¹⁹ Az amerikai politikatörténetben *Jackson* elnök mutatott rá arra, hogy az ilyen jellegű kizárólagosságra épülő jogalkotási megoldás azért kifogásolható, mert ilyen esetben a törvényhozás lényegében a következő törvényhozásokat fosztja meg azoktól a jogoktól, amelyek egyébként megilletnék, hiszen semmi sem korlátozná őket egyébként abban, hogy egy vagy több más banknak adjanak hasonló kiváltságokat a későbbiekben.²⁰ Emellett annak a korlátozásnak is jelentősége volt, hogy hat főnél több személy nem alapíthatott bankot, ennek pedig komoly hatása volt mind a londoni, mint pedig a vidéki pénzügyi életre.²¹ A nagy részvénytársasági formában működő bankok alapításának jogi korlátozása ahhoz vezetett, hogy a kisebb magánbankárok kezében összpontosult az angol banküzlet nagy része, amelyek viszont nem rendelkeztek elég pénzzel ahhoz, hogy túléljenek egy komolyabb válságot (szemben például a skótok nagyobb bankokból álló rendszerével, amely sokkal jobban viselte az 1825-ös bankválságot).²² *Lord Liverpool* miniszterelnök is kifejezte az ezzel kapcsolatos aggodalmait: „...az ország már túlságosan nagyra nőtt, túl sok gondja van ahhoz, hogy megengedhesse magának a *Bank of England* privilégiumait... Akármelyik kiskereskedő, sajtkereskedő, hentes vagy cipész nyithat vidéki bankot, de egy olyan társulatnak, amelynek elegendő vagyona lenne ahhoz, hogy kellő biztonsággal foglalkozzon ezzel, nincs engedélyezve.”²³ Az 1833-ban elfogadott *Bank Charter Act* már kifejezetten megengedte a részvénytársasági formában működő bankok alapítását Londonban, viszont ezek a bankok a Londonon kívül működő társaikkal ellentétben, nem bocsáthattak ki bankjegyeket. Ezért cserébe a *Bank of England* által kibocsátott bankjegyek törvényes fizetőeszköz jellegét elismerték. Az új törvény alapján megindult az új bankok alapítása, azonban ezeket sem a *Bank of England*, sem pedig a magánbankárok nem látták szívesen.²⁴

A következő főbb jogi sajátosság a felhatalmazás időbeli korlátozása. Az eredeti törvény 11 évre állapította meg a kiváltságok időtartamát, a kormány egy éves felmondási idővel dönthetett úgy, hogy visszafizeti a kölcsönt és visszavonja a kiváltságokat. Erre azonban nem

¹⁸ WILLIAM III, 1696-7: An Act for making good the Deficiencies of several Funds therein mentioned and for enlarging the Capital Stock of the Bank of England and for raising the Publick Credit. [Chapter XX. Rot. Parl. 8 & 9 Gul. III. p. 5. nu.1.], XXVIII.: „And be it further enacted That during the Continuance of the Corporation of the Governor and Company of the Bank of England no other Bank or any other Corporation Society Fellowship Company or Constitution in the nature of a Bank shall be erected or established permitted suffered countenanced or allowed by Act of Parliament within this Kingdom.”

¹⁹ GROSSMAN, Unsettled Account 171–172.

²⁰ JACKSON, Veto Message, July 10, 1832, 13–14.

²¹ GROSSMAN, Unsettled Account 173.

²² GROSSMAN, Unsettled Account 176.

²³ GROSSMAN, Unsettled Account 176.

²⁴ GROSSMAN, Unsettled Account 179.

került sor, és ennek megfelelően 1694 és az utolsó, 1844-es ún. folytatási törvény („*Continuance Act*”) között a Parlament kilenc alkalommal megújította azokat. A megújítási kényszer az újratárgyalás időnkénti szükségességét eredményezte, biztosítva azt, hogy a felek kölcsönösen egymás „túszai” maradjanak.²⁵ Azon tényből is érdekes következtetéseket lehet levonni, hogy mennyi idővel korábban fogadták el a meghosszabbítást a kiváltságok lejártát megelőzően. A kilenc alkalomból négyet a lejáratot megelőzően egy évvel vagy kevesebb, mint egy évvel fogadtak el, míg más esetekben hosszabb idő maradt (öt, nyolc, tizenegy, tizenkettő vagy tizenkilenc év). Mindez arra enged következtetni, hogy két esetben ajánlotta fel az állam a kiváltságok meghosszabbítását: egyrészt, ha nehéz pénzügyi helyzetben volt, másrészt ha a Bank nyereségesnek tűnt, mivel ilyen esetben a még kedvezőbb feltételek elérése érdekében újra tárgyalhatták az együttműködés tartalmát.²⁶ Ebből adódóan a *Bank of England* magántulajdonosai és a kormány közötti hiányos szerződésről lehet beszélni, hiszen a hitelekért és pénzügyi támogatásért, szolgáltatásokért cserébe állami kényszerrel biztosított versenyelőnyöket és a versenytársak korlátozását kapták,²⁷ adott esetben úgy, hogy egyes kiváltságok vagy versenykorlátozó tilalmak egyes időszakokban földrajzilag behatároltak voltak (például valamely jog vagy korlátozás London 65 mérföldes körzetére vonatkozott).²⁸

Az alkupozícióból eredő lehetőségekre mutat rá az a rendkívül erős tilalom, amelynek előnyét egy 1708-ban elfogadott törvény biztosította a *Bank of England* számára. A kiindulópont az volt, hogy a kormánynak a spanyol örökösödési háborúból kifolyólag újabb hitelre volt szüksége, amelyért cserébe megtiltották törvényben azt, hogy hat főnél több egyénből álló társaság folytasson banküzletet,²⁹ ideértve a bankjegykibocsátás jogának gyakorlását is, ami pedig azért volt kulcsfontosságú, mert a bankjegykibocsátás volt a bankok fő forrása. Az 1742-es kiváltságmegújítás már kifejezetten rendelkezett a banki tevékenység kizárólagos jogáról.³⁰ Ez a törvény több szempontból is érdekes, ugyanis egyrészt ez is hasonló kölcsönfolyósításon alapult (1742-ben a Bank kamatmentes kölcsönt nyújtott a kormánynak akkor, amikor a kiváltságok megújítása esedékessé vált, 1764-ig meg is újították a különböző jogokat),³¹ másrészt ez volt az első olyan megújító törvény, amely nem adótörvényhez kapcsolódott.³²

A kiváltságlevelekre épülő rendszer esetében kritikus pont tehát az időtartam meghosszabbítása. Vagyis, ha nem újították meg a lejáratot megelőzően a kiváltságokat, akkor a bank elveszítette a központi banki státuszát, azonban magánbankként természetesen működhetett tovább. Például az amerikai *First Bank of United States* 1791-ben kapta meg a felhatalmazást 20 évre, amelynek meghosszabbításáról vita alakult ki, végül azonban nem került sor a meghosszabbításra az 1811-es lejáratig. A *Second Bank of United States* 1816-ban ugyancsak 20 évre

²⁵ BROZ – GROSSMAN, Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters 50. és 58.

²⁶ GROSSMAN, Unsettled Account 171.

²⁷ BROZ – GROSSMAN, Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters 50. és 58.

²⁸ KINDLEBERGER, A Financial History of Western Europe 83–84.

²⁹ Lásd The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain 11. köt. 466–467.

³⁰ GROSSMAN, Unsettled Account 172.

³¹ DURYEA, William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments 2–4.

³² GROSSMAN, Unsettled Account 172.

kapta meg a jogokat,³³ azonban 1836-ban ezek sem kerültek megújításra, így magántársaságként folytatta tevékenységét az 1841-es megszűnéséig.³⁴

Vagyis a jegybanki jogállás és a kiváltságok a kormány döntésétől függtek, alapvetően határozott időtartamra szóltak. Megjegyzendő, hogy ilyen, határozott időre épülő szabályozási modellek a 20. században, a két világháború közötti időszakban is léteztek. Magyarországon például a Magyar Nemzeti Bank (MNB) felállításáról szóló 1924. évi IV. törvénycikk is 20 évre biztosította a „szabadalmat”, vagyis a bankjegyek kibocsátásának kizárólagos jogát, amelynek meghosszabbítását már 1938-ban kérte az MNB közgyűlése. Ezért a magyar Országgyűlés ebben az évben meg is alkotta a vonatkozó törvényt,³⁵ tekintettel arra, hogy „Általában az eredményes jegybankpolitikának lényeges előfeltétele a vezetés hosszabb időszakra kiterjedő természetűsége és határozottsága, ami nem valósulhat meg, ha bizonytalanság áll fenn abban a tekintetben, hogy a jegybank az első privilégium lejártá után tovább folytathatja-e működését”.³⁶

Mivel adótörvényben került sor a *Bank of England* elismerésére, ezért az adókimetés időtartama is fontos volt. Ezeket az adókat ugyanis négy évre vetették ki, tehát a III. Vilmos királynak össze kellett hívni a parlamentet a megújítás érdekében, hiszen ellenkező esetben pénz nélkül maradt volna. Vagyis időről időre a törvényhozáshoz kellett fordulnia az uralkodónak, amely megoldással mérsékelhető volt az autokratikus hatalomgyakorlás esélye. A modern alkotmányos gondolkodás egyik alapkőve maradt az, hogy a végrehajtó hatalom a megfelelő pénzügyi források biztosítása terén a törvényhozáshoz kötött.³⁷

Az is említést érdemel, hogy milyen formában (címmel) jelent meg a törvény, ugyanis a *Bank of England* alapítása egy adójogszabállyal, az ún. *Tonnage Act*-tel történt meg. „A javaslatot úgy terjesztették a Parlament elé, mint egy új tonnavámot azon személyek javára, akik pénzt biztosítanak a háború folytatásához. De senkit sem tévesztettek meg, hogy valójában a 'Tonnage Bank' fontosságáról van szó.”³⁸ Egyébként a „Tonnage egy hajó vagy bármely más vízi jármű súlybordoási kapacitása, amelyet mindig tonnában; a hosszúság, a szélesség és mélység mérésével számítunk ki”.³⁹ A tonnage ennek megfelelően mint mértékegység adóalapként is szolgálhatott, hiszen a hajó rakományának felmérése nélkül lehet az adót megállapítani, kimetni és beszedni, de az adó mértéke függött az áru fajtájától és attól is, hogy honnan származott, a differenciált szabályozás a brit gazdasági érdekeknek megfelelően volt alakítható.⁴⁰

Végül említést kell tenni az államhoz fűződő viszonyról. Az intézmény igazi, mai formáját 1844-ben nyerte el, mégpedig *Sir Robert Peel* nevéhez fűződő *Bank Charter Act* kiadásával.⁴¹ A Bank a korai időszakban korlátozott funkciókat látott el, és a következő két évszázad során fokozatosan szerezte meg a széles körű szabályozói jogosítványok nagy részét.⁴² (Az 1844-es *Peel-*

³³ Ennek alkotmányossági kérdéseiről lásd az Amerikai Legfelsőbb Bíróság *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819) ítéletét.

³⁴ COBLENTZ, *The Fight Goes on Forever: Limited Government and the First Bank of the United States* 407–441. Lásd még SUTTON, *Bank of United States* 22–23.

³⁵ Az 1938. évi XXV. tc. 1. §-ához fűzött részletes indoklás.

³⁶ A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. tc. módosításáról és kiegészítéséről és az ezzel összefüggő egyes pénzügyi intézkedésekről szóló 1938. évi XXV. tc.

³⁷ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 69–70.

³⁸ PIERGIOVANNI, *The Growth of the Bank as Institution and the Development of Money-business Law* 107.

³⁹ WILLIS, *Our Rulers and Our Rights: or, Outlines of the United States Government; its Origin, Branches, Departments, Institutions, Officers, and Modes of Operation* 224.

⁴⁰ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 69.

⁴¹ JACKSON, *The Bank Of England 930–931*.

⁴² CHAUDHURI, *Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy* 5.

törvény szerkezeti reformot valósított meg úgy, hogy a *Bank of England* belül két részleget alakítottak ki akként, hogy különválasztották a bankjegykibocsátást és a bankműveleteket, egyúttal az ún. *currency*-iskola elvei alapján a kibocsátandó pénzmennyiségnek a rendelkezésre álló aranyfedezethez kellett igazodnia.)⁴³ A 18. században a *Bank of England* „intézménnyé” válhatott, ahogy *Lord North* 1781-ben jellemezte, „államkincstár” volt, azonban még mindig egy bank volt a többi között, jelentős, magánprofit elérésére összpontosító magánüzleti tevékenységgel. Ha közkötelezettsége is volt, az a kormány irányába állt fenn, amelynek folyamatosan pénzre volt szüksége, és e kötelezettség nem ütközött – legalábbis rövid távon – a tulajdonosok profitszerzésre irányuló magánérdekeivel. A 19. századra azonban megváltozott a helyzet: a válságok és a koherensebbé váló kereskedelmi banki struktúra folytán a *Bank of England* közfeladatának kérdése a közösség egésze iránti kötelességévé válik, felvetve ezzel a köz- és magánérdekek konfliktusának lehetőségét is, ennek megfelelően szigorúbb mércével kellett megítélni a tevékenységét.⁴⁴ *Lord North* egyébként úgy jellemezte a Bankot, hogy az alkotmány részévé vált megszokásból és a sok éves működésből eredően, *Adam Smith* pedig úgy fogalmazott, hogy „Európai legnagyobb pénzforgalmú Bankja. Nemcsak rendes bankként, hanem az állam motorjaként is működik”.⁴⁵ A történetírás (*Thomas Macaulay*) egyébként rámutat arra is, hogy a *Bank of England* az alapítást követő időszakban igen szoros kapcsolatban állt a koronával, a kormánnyal és a *Whig* Párttal: „Nemzedékeken át a *Bank of England* határozottan egy *Whig* testület volt.”⁴⁶ Vagyis a napjainkban elvárt és az Európai Unió joga által szabályozott és védett jegybanki függetlenség csak a későbbiekben nyer jelentőséget. A független jegybank az I. világháború kitörésével tűnt el: bár csak 1946-ban államosították, lényegében a kormány irányítása alá került már 1914-ben.⁴⁷ A kormányzati követelések egyébként több alkalommal veszélybe sodorták a Bank tartalékait, 1782-ban szabályszerű panaszt is tettek emiatt, az újabb francia háborús tervek és hírek 1797-ben pedig a Bank megrohamozásához és ahhoz vezettek, hogy a kormányzat utasítására felfüggesztették a kifizetéseket. Ennek nyomán a Parlament Alsóházában *Richard Brinsley Sheridan* úgy írta le a Bankot, mint „egy jó hírű, nagy múltú idős hölgy a városból, aki sajnálatos módon rossz társaságba keveredett”, *James Gillray* pedig úgy ábrázolta egy karikatúrában a Bankot, mint egy idős hölgyet, akinek a gúnyneve a Bank székhelye után „*The Old Lady of Threadneedle Street*” volt, és akitől *William Pitt* miniszterelnök el akarja rabolni a pénzét, miközben a hölgy segítségért kiált.⁴⁸

3. A Banque de France megalapítása és a 19. századi sajátosságok

A francia közpénzügyeket és a költségvetést sem kímélték a háborúk, így a spanyol örökösödési háború sem, amely Franciaországot kimerítette mind pénzügyileg, mind pedig gazdaságilag, a nemesfémhiány pedig problémákat okozott a pénzforgalomban.⁴⁹ *John Law* skót bankár igyekezett megoldást kínálni ebben a helyzetben, így 1715 októberében benyújtásra került az első javaslata a királyi tanácsnak egy állami bankjegykibocsátó bank létrehozásáról, azonban ezt az indítványt elutasították, mivel *Noailles herceg* tiltakozott *Law* azon javaslata ellen, hogy a bank a korona

⁴³ KOZLOV, A pénz és a pénzforgalom elmélete 125–126.

⁴⁴ KING, The Bank of England 70.

⁴⁵ WADSWORTH, Review of the Bank of England 61.

⁴⁶ GLASNER, Free Banking and Monetary Reform 35.

⁴⁷ WOOD, Independent Central Banks 597–599.

⁴⁸ WOOD, Independent Central Banks 595.

⁴⁹ AYRES, The History and Future of Economics 77.

kincstáraként valamennyi adóbevételt megkapjon, viszont a második előterjesztés, amely már egy tisztán magántulajdonú bank létrehozására vonatkozott, már sikeres volt. Így jött létre 1716-ban a *Banque Générale Privée* a bankár *Law* irányítása alatt azzal a feladattal, hogy húsz éven át aranyban vagy ezüstben kifizetendő jegyeket bocsásson ki. Nagy lépés volt, amikor 1717-ben előírták, hogy az adókat e bankjegyekben kell megfizetni, de *Law* tervei között a papírpénzkibocsátás szerepelt. A *Banque Générale* 1718-ban királyi védjegy alá került, és *Banque Royale* néven lényegében létrejött az első francia központi bank, amely azonban 1720-ban bezárta a kapuit a pénzügyi rendszer válsága nyomán, illetve miután a vele szoros kapcsolatot ápoló Mississippi Társaság részvényei elértéktelenedtek.⁵⁰ A banküzletben a forradalom előtt jelen voltak különböző kiváltságok, egyes bankok kapcsolatban álltak az állammal, azonban a forradalom a kiváltságok eltörlését hozta el, és szabadságot kívántak teremteni a bankok világában is. Ennek megfelelően több, leszámítolást és bankjegykibocsátást végző bank is alakult, később azonban *Napoleon Bonaparte* ezek egybeolvasztását tűzte ki célul még konzulként.⁵¹

Az 1789. évi forradalom időszakában kaotikus közpénzügyi viszonyok uralkodtak Franciaországban, az államkincstár elkésérítő állapota államcsőddel fenyegetett. Az egyházi ingatlanok államosítását követően, azokat fedezetként felhasználva, papírpénz (ún. assignáta - utalvány) kibocsátásáról döntöttek. Ez átmenetileg ugyan megoldotta a finanszírozási kérdéseket, de 1790-ben ismét további pénzügyi források bevonása vált szükségessé, így megemelték a kibocsátás értékhatárát. A folyamatos kibocsátások eredményeként a rendelkezésre álló fedezet mértékét már meghaladta a forgalomban lévő assignáták névértéke, és az egyéb kedvezőtlen körülmények folytán végül elértéktelenedtek.⁵² A fenti előzményeket követően a *Banque de France* alapításának története a következő fontos állomás. Bár időrendben az alapítását megelőzte a királyi *Preussische Bank*, mégis a következőkben a *Banque de France* létrejöttét érdemes megvizsgálni a *Bank of England* korai fejlődésének elemzését követően, tekintettel arra, hogy mindkét bankot alapvetően azért alapították magánintézményként, mert az emberek pénzügyi kérdésekben nem bíztak a kormányzatukban.⁵³

Így amikor *Napoleon* azzal szembesült, hogy a magánbankoktól nem kaphatja meg azt, amit szeretett volna (elégedetlen volt a hitelezési politikájukkal), akkor 1800-ban megalapította az új nemzeti bankot, a *Banque de France*-t abban bízva, hogy sikerül ezzel leküzdeni a kormányzati pénzügyi nehézségeket. Mivel a magánbefektetők továbbra is bizonytalanok voltak az államtól függő új intézménnyel szemben, ezért a *Banque de France* nehezen tudta a szükséges pénzt megszerezni tőlük. A túlzott kibocsátás és a háborús készülődés 1805-ben bankválságot idézett elő, amelyért a bank túlzott szabadságát okolták, így *Napoleon* 1806-ban olyan törvényt fogadtatott el, amely jelentősen megnövelte az állam befolyását a nemzeti bankban,⁵⁴ ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy „*Azt kívánom, a bank kellőképpen álljon a kormány irányítása alatt, de ne túlságosan*”.⁵⁵

A *Banque de France* létrejötté tehát a napóleoni időkhöz köthető, megalapítására 1800. február 13-án került sor, a gazdasági növekedés ösztönzése is fontos szempont volt a forradalmi évek zűrzavarait követően.⁵⁶ Alapvető fontosságúnak tartotta *Napoleon* az alacsony kamatokat,

⁵⁰ FERGUSON, A pénz felemelkedése 140., 143., 153.

⁵¹ BEÖTHY, A bankügy elmélete, különös tekintettel a jegybankkérdésre és hazai viszonyainkra 217.

⁵² DILLAYE, The Money and the Finances of the French Revolution 14., 16., 31–32.

⁵³ BOPP, Nationalization of the Bank of England and the Bank of France 310.

⁵⁴ BRUGGER, Ideas, Interests and the Development of the European Banking Systems 325.

⁵⁵ de la LOZÈRE, Napoleon in Council, or the opinions delivered by Bonaparte in the Council of State 288.

⁵⁶ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy 6–7.

katonai győzelmeket követően kérte is azok csökkentését; „Napóleon a kamatokat politikai eszköznek tekintette; a győzelmeket követő csökkentések elhomályosíthatják az emléket annak, hogy azok milyen költségekkel járnak az életben”.⁵⁷

A *Banque de France* működési területe eredetileg Párizsra korlátozódott, 1803-ban megkapta az első hivatalos kiváltságlevelét, az egyedüli bankjegykibocsátás 15 éves időtartamra szóló jogával együtt. Császári rendelet 1808-ban engedélyezte a más városokban történő fiókalapítást, ezek száma 1850-re meg is sokszorozódott.⁵⁸ A nemzeti fizetőeszköz országos szintű kibocsátásának kizárólagos jogát 1848-ban kapta meg, ezt a kiváltságot 1897-ben 1945-ig hosszabbították meg. A 19. században a Bank nem sokat változott, állam az államban szintű függetlenséget élvezett, sokszor a kormánnyal is szembehelyezkedett, még az 1870-ben kezdődött francia-porosz háború idején sem nyújtotta a nemzeti ellenálláshoz szükséges pénzügyi forrásokat, így *Léon Gambetta*, az ellenállás szervezője még a megszüntetéssel is megfenyegette a Bankot.⁵⁹

A vizsgált korszakhoz kapcsolódóan kritikaként is szokták említeni, hogy a napóleoni törvények egy zárt, a vagyonos és befolyásos gazdasági személyiségek által birtokolt irányítási szerkezetet alakítottak ki. Bár mint magántársaságnak több tízezer részvényese volt, mégis csak a 200 legnagyobb részvényes vehetett részt a közgyűlésen: ők választották a tagjaik közül az igazgatókat és a tanácsadókat, míg a kormány jelölte a kormányzót és annak helyetteseit. Ezek alkották a kormányzótanácsot, amely a *Banque de France* valódi irányító testülete volt: „*Ennél fogva a francia gazdasági életet a pénzügyi oligarchia uralta. Csak a vagyonosak – és közülük is csak kevesen – irányították a Bank de France-t*”.⁶⁰ A 200 legnagyobb részvényes a legtőkeerősebb társaságok (biztosítók, magánbankok, vasúttársaságok, szállítmányozási vállalkozások, bányák stb.) köreiből került ki, és annyira erősek voltak bizonyos kötődések, hogy egyes helyek öröklés útján szálltak át a következő nemzedékek képviselőire. Elviekben a kormányzó az állam érdekeit képviselte, azonban a tapasztalatok inkább azt mutatták, hogy a régensekkel értett egyet, ami azt jelentette, hogy a Bank kikerült a kormány irányítása alól, és a saját szabályai szerint működött, bár az I. világháborút követően különböző konfliktusok és jogi reformok merültek fel az irányító struktúrához kapcsolódóan.⁶¹ Végül 1945-ben a *Banque de France*-ot államosították a négy legnagyobb kereskedelmi bankkal együtt. Megjegyzendő, hogy korábban más mérsékeltek a magánbefolyást, azonban azt 1945-ben meg is szüntették. Más ágazatokat sem került el egyébként az államosítás, ezek a folyamatok illeszkedtek a háborút követő korszak gazdasági és társadalmi reformtörekvései közé.⁶²

4. A német központi bankok a történelem viharaiban

A német központi bankok története, működése és elnevezése nemcsak a gazdasági, pénzügyi körülményektől függött, hanem a német államiság⁶³ sorsának alakulásával is szorosan egybeforrt. Alapjaiban érintette a német egységesedési folyamat elindulása a 18. században, az egységes német

⁵⁷ BOPP, Bank of France Policy 229.

⁵⁸ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy 6–7.

⁵⁹ BORIS, Reforming the Bank of France 157.

⁶⁰ BORIS, Reforming the Bank of France 156.

⁶¹ BORIS, Reforming the Bank of France 157. és 163–164.

⁶² BAUM, French Economy and the State 176–180.

⁶³ Lásd: SHEEHAN, German history 14–24.

állam 1871-es létrejötte, a világháborúk, a II. világháborút lezáró szövetséges megszállás, az 1949-es kettéosztás, majd pedig az 1990-es újraegyesülés. Kevés olyan központi bank említhető a világ országainak történetében, amely ennyire magán viselte volna egy adott ország történelmi, politikai és gazdasági kríziseinek, átalakulásának nyomait, tekintettel arra is, hogy „*A központi bankok, bár néha megfélekedeznek róla, a szuverén államok teremtményei*”.⁶⁴ Az magától értetődő, hogy a politikai intézményrendszer (törvényhozás, államfő, végrehajtó hatalom, közigazgatás stb.) jelentős átalakuláson megy át a történelem viharos korszakaiban (háborúk, forradalmak, rendszerváltások eredményeként), azonban kivételesnek mondható az, hogy a központi banki struktúra, illetve a vonatkozó jogi szabályozás is hasonló radikális változásokon megy át bizonyos időközönként.

A német egység formálódásának megindulása a Porosz Királysághoz köthető, ennek megfelelően vizsgálható a bankalapítás története. Nagy Frigyes 1753. szeptember 23-án jelentős privilégiumokat tartalmazó banki alapító okiratot („*Octroy für die in Berlin errichtende Giro- und Wechsel-Banque*”) adott ki, az így létrejött bank kezdetben ugyan virágzott, de a problémák és a kereskedői bizalmatlanság miatt 1764. december 17-én királyi dekrétum rendelkezett a részvényesi bizottság feloszlásáról.⁶⁵ A következő mérföldkő ennek megfelelően az 1765. június 17-én alapított Királyi Bank (*Königliche Giro- und Lehnbank*) volt,⁶⁶ amely állami intézmény volt teljesen független igazgatással, ugyanakkor királyi garanciák és privilégiumok mellett működött.⁶⁷ A bankjegykibocsátás nem tartozott az elsődleges tevékenységei közé (a 19. század egyes időszakaiban egyáltalán nem is volt számára ez engedélyezett), az állam a hangsúlyt a kamatmentes papírpénzkibocsátás útján történő pénzszerzésre helyezte amellett, hogy számos közintézményt arra köteleztek rendeleti úton, hogy nála helyezték el a felesleges pénzeszközeiket. A gazdaság növekvő pénzszükséglete, valamint a különböző párhuzamos jegybankalapítási tervek végül ahhoz vezettek, hogy 1846-ban a Királyi Bankot új alapokra helyezték, és létrehoztak egy igazi jegybankot, mégpedig *Porosz Bank* (*Preussische Bank*) néven, amely a kormány irányítása alatt állt, 1851-től a porosz kereskedelmi miniszter vezette. A német Vámunió létrejöttét követően voltak egységesítési törekvések a pénzforgalomhoz kapcsolódóan is, az egységes Német Császárság 1871-es megalapítását követően nyílt lehetőség az egységes központi bank felállítására, azonban az ehhez szükséges egyetértés kezdetben hiányzott. Végül azonban Poroszország kezdeti ellenállása ellenére 1875-ben megalapították a *Reichsbankot*,⁶⁸ amely átvette a *Porosz Bank* feladatait. A *Reichsbank* magántulajdonban volt, azonban kormányzati irányítás alatt állt, a birodalmi kancellár állt az élén. Bár jogilag nem rendelkezett bankjegykibocsátási monopóliummal, ténylegesen mégis központi német jegybankká vált a gyakorlatban. A bankjegyeit az I. világháború kitöréséig aranyra kellett átváltani, ezt a lehetőséget 1914. augusztus 4-én megszüntették, a háborút követően 1921. május 9-én pedig a bankjegyek fedezetének biztosítását is felfüggesztették. A német hiperinfláció 1923 őszén ahhoz vezetett, hogy a márka nem volt képes betölteni alapvető funkcióit, így a *Reichsbank* mellett létrehoztak egy új bankot, a Rentenbankot, az általa 1923. november 15-étől kibocsátott *Rentenmark* pedig elnyerte a közbizalmat.⁶⁹ Az inflációnak végül a fizetőeszköz reformja és nemzetközi gazdasági intézkedések

⁶⁴ BORDO – SIKLOS, Central Banks: Evolution and Innovation in Historical Perspective 37.

⁶⁵ Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates, 2. köt. 28.

⁶⁶ KEMÉNY, Jegybankok 33–34.

⁶⁷ Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates 28.

⁶⁸ Lásd: German Bank Act of the 30th January, 1875.

⁶⁹ TILLY, Germany 328–331.

vetettek véget.⁷⁰ Németországban a *Reichsbank*ot nemzetközi felügyelet mellett szervezték újjá az I. világháborút követően, és külföldi felügyelet alá tartozott a *Dawes*-terv időszakában (1930-ig). Mindez azonban nem a kormánytól való függést eredményezte, hanem inkább erősítette a jegybankelnököt a kormánnyal szemben. Ezért nem volt véletlen, hogy *Hjalmar Schacht*, a *Reichsbank* akkori elnöke akkor mondott le, amikor a *Young*-terv megszüntette a Bank külföldi felügyeletét 1930-ban.⁷¹ *Adolf Hitler* 1937-ben a *Reichstag*ban bejelentette, hogy a kormány korlátlan szuverenitást szerez a *Reichsbank* felett, és ennek megfelelően nemsokkal később el is fogadták a vonatkozó, az alárendeltséget biztosító jogköröket magában foglaló jogszabályt.⁷² Az 1939-ben elfogadott új törvény úgy fogalmazott, hogy „A Német Birodalmi Bank közvetlenül a Német Birodalom Führérének és Kancellárjának felelős”. [1. cikk (1) bekezdés]. A 3. cikk (1) bekezdés pedig úgy rendelkezett, hogy a Bankot a Bank elnöke irányítja és kormányozza a vezető testülettel a Führer utasításai mellett és felügyelete alatt. A Führer nevezte ki az elnököt és a tagokat, és bármikor vissza is hívhatta őket.⁷³ Először (mivel ilyen megoldás is létezett) titkos törvényként fogadták el az említett jogszabályt 1939 januárjában, amit majd csak hat hónappal később hirdettek ki. *Schacht* a Nürnbergi Perben úgy jellemezte a helyzetet, hogy „Ez a törvény eltörölte a *Reichsbank* függetlenségét, a *Reichsbank* elnöke pedig a Birodalom, pontosabban Hitler hitelgényeinek pusztá pénzáradosává vált”.⁷⁴

A II. világháborút követően azonban szakítottak ezzel a megközelítéssel: amikor 1948-ban létrehozták a nyugati övezetben a *Bank deutscher Länder*t (BdL), az alapító törvény úgy fogalmazott, hogy a BdL nincs alávetve semmilyen politikai vagy állami szerv utasításainak, kivéve az igazságügyi hatóságokat.⁷⁵ A BdL-t váltotta fel a *Deutsche Bundesbank* 1957-ben,⁷⁶ amelyről a megalapításakor nem gondolták, hogy mekkora sikertörténet lesz, hiszen a német márka lett a világ egyik legstabilabb fizetőeszköze.⁷⁷ A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) saját pénzügyi rendszerrel rendelkezett, így a berlini fal 1989-es leomlását követően az NDK központi bankját (*Staatsbank der DDR*) is át kellett alakítani, a kétszintű bankrendszer követelményeinek megfelelően. Az NDK központi bankja az említett elnevezéssel 1968-tól működött (a *Deutsche Notenbank*-ból jött létre); végezte a politikai célkitűzéseknek megfelelően a pénzkibocsátást, a pénzügyi intézmények refinanszírozását, vezette az állami vállalatok és az állam számláit, továbbá ellenőrzési feladatokat is ellátott. A nyugatnémet orientáción alapuló kétszintű bankrendszer 1990. április 1-jétől került bevezetésre, és megalapították a *Staatsbank* közreműködésével a *Deutsche Kreditbank*ot, felhasználva az irodáit és a munkavállalókat.⁷⁸ A gazdasági és szociális uniót (*Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion*) létrehozó megállapodás (röviden WWSUVtr)⁷⁹ alapvető változásokat hozott, ugyanis a jegybanki funkciók gyakorlása 1990. július 1-jétől (a DM mint közös valuta bevezetésétől) kezdve a nyugatnémet félhez került,⁸⁰ a WWSUVtr-ban foglalt törvényalkotási kötelezettség (a jegybanki funkciógyakorlás megszüntetésének) előírására

⁷⁰ CANOVA, *Black Swans and Black Elephants in Plain Sight* 241.

⁷¹ HOLTFRERICH, *Monetary policy in Germany* 25.

⁷² HOLTFRERICH, *Monetary policy in Germany* 26.

⁷³ New German *Reichsbank Law* 737–742.

⁷⁴ Trial The Major War Criminals Before The International Military Tribunal 533–534.

⁷⁵ WROBEL, *Deutsche Bundesbank als Modell* 24–25.

⁷⁶ WROBEL, *Deutsche Bundesbank als Modell* 24–25.

⁷⁷ ISSING, *The European Central Bank as a new institution and the problem of accountability*. 143.

⁷⁸ HÜNING – NICKEL (szerk.): *Finanzmetropole Berlin Strategien Betrieblicher Transformation* 245–247.

⁷⁹ Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik.

⁸⁰ BRUCKHOFF, *Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht* 41–42.

tekintettel. A WWSUVtr kifejezetten szabályozta a *Bundesbank* jogait, amelyet az NDK-nak biztosítani kellett számára a területén (például az NDK szerveinek, különösen a rendőrségnek védenie kellett a *Bundesbank* kirendeltségeit, biztosítani kellett a szabad közlekedést, iratforgalmat, a szolgálati fegyver viselésének lehetőségét a munkatársai számára).

5. Jegybanki funkciók és Bankháború az Amerikai Egyesült Államok történetében

Sajátos rendszer alakult ki és működik az Amerikai Egyesült Államokban. A *Federal Reserve System* (Szövetségi Tartalék Rendszere, rövid elnevezéssel: Fed) 1913-ban alakult meg, az Egyesült Államok harmadik központi banki funkciókat ellátó szervezeteként, miután a különböző bank- és cégszövődöket előidéző pénzügyi és gazdasági válságok felvetették egy olyan intézmény felállításának szükségességét, amely képes az ilyen helyzeteket kezelni. Egy komolyabb válság folytán 1907-ben létrehozta a Kongresszus a Nemzeti Monetáris Bizottságot (*National Monetary Commission*), amely javaslatokat fogalmazott erre vonatkozóan. Egy jelentős vitát követően a Kongresszus elfogadta a *Federal Reserve*-re vonatkozó törvényt, amelyet *Woodrow Wilson* elnök 1913. december 23-án alá is írt.⁸¹

Ezt megelőzően két kísérletet szoktak említeni egy szövetségi központi bank létrehozására és működtetésére: a *First Bank of the United States*-t, valamint a *Second Bank of the United States*-t. A jegybank-alakítás gondolata a 18. század végén merült fel, a függetlenségi háború finanszírozásának kérdésére is tekintettel. *Alexander Hamilton*, a kincstár vezetője 1779-ben tervet készített egy központi bank létrehozásáról: úgy fogalmazott, hogy ha Anglia képes volt létrehozni egy központi bankot a pénzügyi problémáinak kezelésére, akkor ugyanezt megteheti az Egyesült Államok is. E korai terv azonban nem valósult meg.⁸² Végül Hamilton erőfeszítései nyomán csak 1791-ben hagyta jóvá a Kongresszus a *First Bank of the United States* felállítását, mégpedig 20 éves határozott időtartamra: a bank felállítása (szövetségi felállíthatósága) és az időtartam is komoly viták tárgyát képezte, több különböző változatot vitattak meg. (A létrehozást például *Thomas Jefferson* is ellenezte, az Alkotmányból folyó jogosítványok hiányára hivatkozással.)⁸³ A viták lezárását követően *George Washington* végül 1791. február 25-én írta alá a törvényt. A Bank felhatalmazása 1811. március 4-én járt le; ezt megelőzően megkezdődtek a viták a Bank támogatói között egy új felhatalmazás elfogadtatásáról. Végül *James Madison* elnök az új törvényt 1816. április 10-én írta alá, ennek megfelelően a *Second Bank of the United States* lett az utód. Megjegyzendő, hogy a törvényt alkotmányossági szempontból a *McCulloch v. Maryland* ügyben⁸⁴ kifogásolták. A kiindulópont a szövetség és a tagállamok hatásköreinek elhatárolása volt, azaz, hogyan kell értelmezni a szövetségi hatásköröket: volt-e a szövetségnek hatásköre egy ilyen bank felállítására vagy sem (van-e lehetőség tag értelmezésre, beleértett hatáskör megállapítására). Végül 1836-ban nem került megújításra a Bank jogköre, így magántársaságként folytatta tevékenységét 1841-es

⁸¹ GREY, Overview of the Federal Reserve System 9–10.

⁸² KAPLAN, The Bank of the United States and the American Economy 7–11.

⁸³ *Thomas Jefferson* ezt írta: „Nem értek egyet egy nemzeti bank létrehozásának gondolatával, mert úgy tűnik, hogy mostanra eldőlt, a Kongresszusnak nincs ekkora hatalma (bár őszintén szeretném, ha kizárólag nekik lenne), és mert úgy gondolom, hogy már most is óriási a redundancia.” *Albert Gallatin*, a Képviselőház egyik tagja pedig a következőket fogalmazta meg: „Az Egyesült Államok Bankja... az egyik leghalálosabb ellenség, amely alkotmányunk alapelvei ellen létezik... Egy ilyen intézmény, amely parancsra és falanxban cselekszik, amelynek fiókjai az Unió minden részében jelen vannak, egy kritikus pillanatban megdöntheti a kormányt.” FRANKS – NUNNALLY, *Barbarians of Wealth* 72.

⁸⁴ *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819)

megszűnéséig.⁸⁵ Ez az intézmény egyébként nem volt a későbbi értelemben vett nemzeti bank, hanem egy Philadelphiában található, magánirányítás alatt álló társaság volt, amely egyedi és jövedelmező kapcsolatot ápol a kormánnyal.⁸⁶

Érdekes fejezetként tartják számon a „Bankháborút” az Egyesült Államok politika- és jogtörténetében, ugyanis a jegybankkérdés széleskörű viták tárgyát képezte a 19. század második negyedében. A közgazdászok a bank szabályozó funkciójából eredő előnyöket hangsúlyozták (stabilitás, növekedés), viszont egy központi bank erkölcsi, jogi és filozófiai kérdéseket is felvetett, így szembekerült egymással a központi bank ügyét támogatók és ellenzők csoportja. Az alapvető kérdés az volt, hogy meg kell-e hosszabbítani a *Second Bank of the United States* kiváltságait vagy pedig nem. Az ellenzők a bank túlzott befolyásától és hatalmától tartottak. A bank kisebb részben (20%-ban) volt állami tulajdonban, egy profitorientált, részben magán, részben pedig állami kereskedelmi bank volt, amely kezelte a szövetségi pénzeket, valamint az adósságot, és bár nem volt egységes nemzeti fizetőeszköz a korszakban, az általa kibocsátott jegyek annak sajátosságait viselték magukon. Emellett számos brit részvényese is volt, így a pénzügyekbe való idegen beavatkozás veszélyétől is tartottak, valamint az ellenzők szerint a Bank befolyásolta a sajtót és a választásokat is. Továbbá a tagállamok nem adóztathatták a fiókjait, és a kiváltságlevél értelmében csak egy nemzeti bank lehetett, befolyása alatt tarthatta a többi állami bankot, a közpénzből pedig magánérdekeket szolgált. Végül pedig az a kifogás is megemlíthető, amely szerint óriási pénzek összpontosultak kevesek kezében, sértve ezzel az egyenlő jogok eszméjét. A Bank a nála elhelyezett közpénzletekért kamatot és ezen felül további összegeket is fizetett a Kincstárnak, szoros kapcsolatokat alakítva ki a Kincstár és fiatal Egyesült Államok között.⁸⁷ Lényegében az üzleti közösség és a kormány közötti szövetség alapköve volt úgy, ahogyan a Bankot *Hamilton* elképzelte.⁸⁸

A „Bankháború” két emblemikus figurája az ellenzők részéről *Andrew Jackson* amerikai elnök volt, míg a másik oldalon a Bank elnöke, *Nicholas Biddle* állt. A Bank életében az 1836-os év jelentette a kiváltság lejártának évét, azonban *Henry Clay* már 1832-ben a meghosszabbításra vonatkozó törvényjavaslatot nyújtott be azért, hogy nehéz helyzetbe hozza az elnököt és megnehezítse az újraválasztását. Jackson azonban élt a vétójogával, üzenetében⁸⁹ pedig a Bank veszélyeit és káros hatásait is részletesen bemutatta abból kiindulva, hogy „*Minden monopóliumot és minden privilégiumot a köz rovására biztosítanak, amelynek méltányos egyenértékben kellene részesülnie*”.⁹⁰ *Daniel Webster* szenátor a vétóüzenetre adott válaszában úgy összegezte az elnöki érveket, mint „*Ezek az észrevételek ellentétesek a bankot eredetileg létrehozó törvény teljes lényegével. Gyakorlatilag tagadják, hogy a bank alkotmányos, tagadják, hogy célszerű, tagadják, hogy ez a közszolgáltatáshoz szükséges*”, és egyúttal kifejtette ellenérveit is rámutatva azon átmeneti időszak sajátosságaira is, amelyek a Bank tevékenységének lezárását fogják jellemezni a megújítás elmaradása esetén.⁹¹ Mivel még így is maradt négy év a Bank működésének idejéből, Jackson más eszközökkel is igyekezett fellépni ellene, így visszavonta az állami betéteket a Bankból.⁹²

⁸⁵ COBLENTZ, *The Fight Goes on Forever* 407–441.

⁸⁶ SCHLESINGER, *The Bank War* 72.

⁸⁷ CAMPBELL, *The Bank War and the Partisan Press. Newspapers, Financial Institutions, and the Post Office in Jacksonian America* 3.

⁸⁸ SCHLESINGER, *The Bank War* 73.

⁸⁹ Lásd JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8–20.

⁹⁰ JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8.

⁹¹ WEBSTER, *Reply to Jackson's Veto Message*, July 11, 1832, 21.

⁹² McLAUGHLIN, *Henry Clay and the Supreme Court* 34.

A Bankhaború és a Fed létrejötte között hosszú évtizedek teltek el, és a Bankhaborúban megjelent érvek – a papírpénzt kibocsátó központi bankok ellenzése – tovább kísérték az amerikai történelmet. Bár voltak pénzügyi krízisek (például 1857-ben vagy 1893-ban) a Fed megalapítását megelőzően, mégsem merült fel a pénzügyi rendszer reformjának gondolata. Az amerikai pénzügyi rendszer központja New Yorkban volt, és e válságok megoldhatók voltak úgy, hogy e központból csoportosították át a szükséges forrásokat (tartalékokat) azokba az államokba és régiókba, ahol szükség volt ezekre. Az 1907-es válságot követően azonban felmerült egy rugalmas – azaz mennyiségben az üzleti igényekhez igazodó – pénz és a decentralizált bankokra épülő hálózat megteremtésének gondolata, figyelemmel a korábbi deflációs és inflációs tapasztalatokra is.⁹³

6. A magyar jegybankfejlődés – az Osztrák-Magyar Banktól a Magyar Nemzeti Bankig

Az Osztrák-Magyar Monarchia korszakában (1867–1918) nem létezett önálló magyar jegybank, a Monarchia központi bankja az Osztrák-Magyar Bank (OMB)⁹⁴ volt 1878-tól bécsi székhellyel,⁹⁵ amelynek előfutára az 1816-ban alapított *Privilegierte Österreichische Nationalbank* volt. Az osztrák-magyar bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1878. évi XXV. törvénycikk az 1. §-ában deklarálta, hogy „*Az osztrák-magyar monarchia mindkét államát önálló jegybankok felállítására tekintetében megillető és kölcsönösen elismert jog a legközelebbi 10 évre igénybe nem vétetvén, az 1878. évi július 1-től 1887. évi december 31-ig terjedő időre egy osztrák-magyar bank létesítése határoztatik el.*” A törvénycikk tartalmazta az Alapszabályt is. Az 1. cikk értelmében „*Az osztrák-magyar bank, melyhöz a 'szab. osztr. nemzeti bank' átalakul, részvénytársaság, mely alapszabályszerű működését a birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban, és a magyar korona országaiban gyakorolja. Cége német nyelven: 'Österreichisch-Ungarische Bank', magyar nyelven: 'Osztrák-magyar bank'.*” A „szabadalom” újabb 10 évre szóló meghosszabbításáról az 1887. évi XXIV. törvénycikk rendelkezett első alkalommal. A törvénycikkhez (a törvénycikk javaslatához) kapcsolódó indoklás kiemelte, hogy „*az országnak azon joga, hogy jegybank ügyét belátása szerint önállóan és függetlenül rendezhesse, érintetlenül fenn van tartva, ki van ugyanis e törvényjavaslatban mondva, hogy a monarchia mindkét részének azon joga, hogy önálló független jegybankokat állíthasson, mindkét részről kölcsönösen el lévén ismerve, mindkét rész egyezségileg arra kötelezi magát, hogy ezen jognak gyakorlását a legközelebbi 10 évi időre igénybe nem veszi.*”

Az OMB 1919. december 31-éig működött, az év utolsó szakaszában érdemben már csak Ausztria és Magyarország vonatkozásában. Megszüntetésére az 1919. december 31-ei állapot szerint került sor, a Monarchia utódállamai által 1922. március 14-én Bécsben kötött megállapodás értelmében. A megállapodás rögzítette, hogy Ausztria és Magyarország is mentesült a Bankkal szembeni minden tartozásától, valamint a Bank aranykészlete az utódállamok között meghatározott arányban felosztásra került. A Bank megszűnésével Ausztria és Magyarország gazdasági és pénzügyi élete közötti kapcsolat megszűnt. Mivel ekkor még nem kezdődött meg az önálló jegybankok megszervezése, ezért az OMB ügyvitelétől teljesen függetlenül a kormányok felkérésére és hozzájárulásával 1920. január 1-jével megalakult egyrészt az Osztrák-Magyar Bank

⁹³ HETZEL, The Federal Reserve 27–38.

⁹⁴ VARGA, Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai 21.

⁹⁵ Az Osztrák Nemzeti Bankról, az Osztrák Magyar Bankról, valamint a hitelintézetek történetéről részletesen lásd: VARGHA, A magyar hitelügy és hitelintézetek története.

Osztárk Ügyvitele bécsi, másrészt az Osztrák-Magyar Bank Magyar Ügyvitele budapesti székhellyel, amelyek azonban már elkülönített módon vezették számadásaikat.⁹⁶

A trianoni békeszerződés (kihirdette az 1921. évi XXXIII. tc.) is rendelkezett az OMB megszüntetéséről. E szerződés is rögzítette, hogy az OMB felszámolásának műveletei az Ausztriával kötött Békeszerződés aláírását követő napon kezdődtek. A felszámolást a Jóvátételi Bizottság részéről az e feladatra kinevezett biztosok végezték.

A Monarchia összeomlását követően, már 1918-ban kormányzati és vezető pénzügyi körökben felmerült egy nemzeti bank felállításának gondolata, amelynek igénye már 1848-ban is megfogalmazódott. Rendkívül fontos volt a jegybankalapítás és a bankjegykibocsátás kérdése, azonban egyezség hiányában és a hullámzó erőviszonyok miatt nem valósult meg az MNB felállítása 1924-ig, mivel sokan úgy vélték, hogy az OMB 1919. év végéig szóló szabadalma miatt nem lehet a törvényes pénzrendet felborítani, addig köteles volt a bankjegykibocsátásról a korábbi közös jegybank gondoskodni.⁹⁷ Ugyanakkor a Monarchia utódállamai külön intézkedéseket tettek a saját pénzforgalmuk szabályozása és védelme, a meglévő jegyek felülbélyegzése, illetve a pénzcseré érdekében.⁹⁸ A közös bank megszüntetése folytán szükségessé vált az önálló magyar jegybank kialakításának megkezdése is. Mivel akkor nem volt még lehetőség ennek felállítására, ezért a jogalkotás egy átmeneti, viszonylag gyorsan kivitelezhető megoldást választott a jegybankkérdés végleges rendezéséig, nevezetesen azt, hogy „a jegykibocsátás jogát egyelőre az állam gyakorolja egy külön, az állami adminisztrációtól lehetőleg függetlenített, közhivatali jelleggel bíró, de teljesen bankszerűen működő intézmény útján, amely az ideiglenesség jellegével bír”.⁹⁹ Ennek jegyében született meg a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. törvénycikk, amely rendelkezett a Magyar Királyi Állami Jegyintézet felállításáról, illetve működéséről.

Az MNB létesítéséről és „szabadalmáról” az 1924. évi V. törvénycikk rendelkezett, amely jogszabály alapján megszűnt az Állami Jegyintézet. A jogalkotó fontosnak tartotta a háborús időkben megszokott fedezetlen jegynyomtatás eszközének megszüntetését, a megfelelő hitel- és devizapolitikát, valamint a jegybanki anyagi eszközök gyűjtésének lehetőségét. Fontos garanciaként említették továbbá az MNB magántársaság jellegét.¹⁰⁰ E törvénycikk elfogadásának közvetlen előzménye az a nemzetközi megállapodás volt,¹⁰¹ amely lehetővé tette Magyarország számára nemzetközi helyreállítási kölcsön nyújtását. E kölcsönnek azonban voltak különböző feltételei, így például egyes adóbevételek biztosítékként való lekötése, kiadási és bevételi reform, illetve egy népszövetségi főbiztos felügyeletének elfogadása. A feltételek egyikeként szerepelt az is, hogy törvényjavaslatot nyújtanak be egy központi bank felállításáról, mégpedig a jegybanki függetlenséget biztosító szöveggel („a bank alapszabályainak különösen biztosítania kell a bank teljes önkormányzatát a kormánnyal való viszonyában és tilalmaznia kell, hogy a kormány résztvegyen igazgatásában”). Az MNB megalakítása tehát azon nemzetközi kötelezettségvállaláson alapult, amelynek értelmében a magyar fél a népszövetségi közreműködéssel megvalósult kölcsön egyik feltételeként vállalta a kormánytól független jegybank létrehozását. Ahogyan arról korábban részletesebben szó volt, az MNB is kezdetben határozott időtartamra kapta a felhatalmazást,

⁹⁶ VARGA, Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai 33.

⁹⁷ AMBRUS, A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere 17.

⁹⁸ Részletesen ld. az 1924. évi IV. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolást.

⁹⁹ Az 1924. évi IV. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolás.

¹⁰⁰ Az 1924. évi V. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolás.

¹⁰¹ Lásd az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924. évi IV. törvénycikket (az ún. „szanalási törvényt”).

amelynek megújításáról gondoskodtak. Az 1947. évi XXX. törvény jelentős mértékben átalakította a bankviszonyokat Magyarországon: e törvény rendelte el az MNB és egyes további bankok magánkézben lévő részvényeinek a kincstári tulajdonba vételét (államosítását).¹⁰²

7. A jegybankok felállításának útjai és a modellek

Az egyes országok különböző utakat jártak be a központi bankok megalapításához kapcsolódóan,¹⁰³ történelmi fejlődésüknek, politikai és pénzügyi helyzetüknek megfelelően. A szakirodalomban alapvetően két jegybankkialakulási modellt szokás megkülönböztetni, a „klasszikus út” és a „porosz út” különíthető el. Az előbbi jellemzője, hogy a központi bank viszonylag önálló, de később állami irányítás alá kerül, míg a „porosz út” esetében az állammal való szoros kapcsolat a hangsúlyos. A klasszikus modellbe sorolható az angol, a francia és a svájci központi bank létrejötte, míg a porosz utat követte – a névadó bankon kívül – az orosz és az osztrák jegybankfejlődés.¹⁰⁴

A központi bankok kialakulásának folyamata a 17. században kezdődik: a pénzügyi és gazdasági viszonyok összetettsége és válságai, a háborúkból fakadó növekvő állami forrásigények arra ösztönözték az egyes uralkodókat, kormányokat, hogy jogi úton szabályozott központi bankokat alakítsanak ki. Az alapvető szabályozási modell a kiváltságokra épülő rendszer volt: határozott időtartamra kaptak bizonyos tevékenységek végzésére felhatalmazást egyes bankok, a meghosszabbítás – mint ahogyan az például a *Bank of England* működésének első másfél évszázadának történetéből kiolvasható – pedig különböző politikai és pénzügyi alkuktól is függött.

E bankokat alapvetően az állami pénzügyi szükséghelyzetek megoldására, a háborús erőfeszítések finanszírozása érdekében hozták létre. Így például a *Bank of England* emelhető ki mint pénzügyi segítségnyújtásra létrehozott intézmény, de *Alexander Hamilton* is pénzügyi támogatásokat remélt (különösen rendkívüli helyzetekben) az 1791-ben létrejött a *First Bank of United States*-től. Miután a 19. és a 20. században a központi bankok feladatköre kibővült, e bankok az „állam bankjából” fokozatosan a „bankok bankjává” váltak. Ezt a folyamatot felgyorsította, amikor megszerezték a bankjegykibocsátás monopóliumát, hiszen a központi bankok immár elsősorban a pénzkínálatért és a végső mentstár funkció teljesítésért (*Lender of Last Resort*) lettek felelősek, emellett az árstabilitás megőrzése került előtérbe.¹⁰⁵ Ez azt jelentette, hogy a központi bank egy nem haszonszerzésre törekvő intézménnyé válva immár tartózkodik attól, hogy a többi kereskedelmi bankkal a saját üzleti tevékenységük körében versenyezzen.¹⁰⁶ Ettől kezdve vált fontossá a jegybanki függetlenség kérdése, hiszen e feladatok hatékonyabban teljesíthetők a kormányzattól való függőségi helyzetek megszüntetésével,¹⁰⁷ szemben a korábbi

¹⁰² A bankok államosításának kérdéséről lásd SMOLKA, A bankok szerepe a tervgazdaságban 27–41.

¹⁰³ A (jegy)banktörténetről lásd még: MATLEKOVITS, Nemzetgazdaságtan 523–536.

¹⁰⁴ LIGETI, A központi bankok önállósága a tőkésországokban 454.

¹⁰⁵ THIELE, The Independence of the ECB 238–239.

¹⁰⁶ ZIEGLER, Zentralbankpolitische „Steinzeit”? Preußische Bank und Bank of England im Vergleich 477.

¹⁰⁷ THIELE, The Independence of the ECB 238–239.

szerepkörrel, amikor a kormány pénzügyi forrásként támaszkodott az általa kizárólagos jogokkal felruházott és versenyelőnybe hozott magánbankokra.

A *Bank of England* jogi újítása abban állt, hogy egyrészt jogi kereteket biztosított a kormánynak hitelt nyújtó részvényeseknek, másrészt összekapcsolták a kölcsönt az adóbevételekkel mint biztosítékokkal, kiküszöbölve ezzel a kormány adósságtörlesztés felfüggesztésére vonatkozó önkényes döntési lehetőségeinek kockázatait. Minden más alku tárgya volt, szolgáltatással szemben megegyezésen alapuló ellenszolgáltatás állt: a kölcsönökért cserébe különböző kiváltságokat és monopóliumokat, versenykorlátozó kedvezményeket élvezett. A 19. század közepére került előtérbe az intézményi jelleg, ennek megfelelően alakult a jogi szabályozás, míg 1946-ban államosították. A *Banque de France* esetében is a hitelezői bizalom hiánya volt a kulcskérdés, ennek megfelelően kellett döntenie a megalapításáról és a jogainak szabályozásáról. A német központi bankok esetében a német államfejlődés erőteljes lenyomatai figyelhetők meg, a vonatkozó szabályozás szorosan összefonódott az állami egységülés, a háborúk, a megszállás, a felosztás és az újraegyesülés történelmi mérőföldköveivel. A II. világháborút követően modellértékű sikeres jegybankként tartották számon a *Deutsche Bundesbank*-ot. Az Amerikai Egyesült Államokban az első 18. századi hamiltoni kísérletet követően, a második központi bank létrehozásával a folyamat elakadt, jogi és politikai csaták színterévé vált a bankkérdés, amely Bankháborúként is ismert (1832). Végül 1913-ban került kialakításra a Fed, amely a központi banki funkciókat ellátó intézménynek tekinthető. Magyarországon szintén az államiság kérdése volt a döntő: az Osztrák-Magyar Monarchiába való betagozódást követően az osztrák központi bank, majd 1878-tól az Osztrák-Magyar Bank látta el a jegybanki funkciókat a dualizmus korszakában. Az I. világháborút követően, a *Habsburg*-októl elszakadt Magyarországon vált lehetővé, illetve szükségessé az önálló pénzügyi rendszer megteremtése. Nemzetközi kölcsönügylet keretében vállalt kötelezettség eredményeként került felállításra a független MNB 1924-ben, amelyet 1947-ben államosítottak.

Felhasznált irodalom és források

- AMBRUS Béla: A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyrendszere. Budapest 1979
- AYRES, Robert U.: The History and Future of Economics. Cham 2023
- BAUM, Warren C.: French Economy and the State. Princeton 1958
- BEÖTHY Leó: A bankügy elmélete, különös tekintettel a jegybankkérdésre és hazai viszonyainkra. Budapest 1875
- BOPP, Karl R.: Bank of France Policy: Brief Survey of Instruments, 1800-1914. The American Journal of Economics and Sociology 1952/3. sz. 229–244.
- BOPP, Karl R.: Nationalization of the Bank of England and the Bank of France. The Journal of Politics 1946/3. sz. 308–318.
- BORDO, Michael D. – SIKLOS, Pierre L.: Central Banks: Evolution and Innovation in Historical Perspective. In: EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel (szerk.): Sveriges Riksbank and the History of Central Banking. Cambridge 2018, 26–89.
- BORIS, Georges: Reforming the Bank of France. Foreign Affairs 1926/1. sz. 155–164.
- BROZ, Lawrence J. – GROSSMAN, Richard S.: Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters, 1694–1844. Explorations in Economic History 2004/1. sz. 48–72.
- BRUCKHOFF, Holger-René: Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht in Deutschland und in den Niederlanden. Frankfurt am Main 2010, 41–42.
- BRUGGER, Florian: Ideas, Interests and the Development of the European Banking Systems. Wiesbaden 2020
- CAMPBELL, Stephen W.: The Bank War and the Partisan Press. Newspapers, Financial Institutions, and the Post Office in Jacksonian America. Lawrence 2019

- CANOVA, Timothy A.: Black Swans and Black Elephants in Plain Sight: An Empirical Review of Central Bank Independence. *Chapman Law Review* 2011/2. sz. 237–310.
- CHAUDHURI, Ranajoy Ray: Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy: From Germany and Greece to China and the United States. New York 2018
- COBLENTZ, Michael: The Fight Goes on Forever: Limited Government and the First Bank of the United States. *Southern Illinois University Law Journal* 2015/3. sz. 391–450.
- DILLAYE, Stephen Devalson: The Money and the Finances of the French Revolution of 1789. Assignats and Mandats: a True History: Including an Examination of Dr. Andrew D. White's „Paper Money Inflation in France.” Philadelphia 1877
- DURYEA, Scott N.: William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments: Central Bank War Finance During The Napoleonic Wars. *Libertarian Papers* 2010/15. sz. 2–4.
- EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel: Introduction. In: EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel (szerk.): *Sveriges Riksbank and the History of Central Banking*. Cambridge 2018, 1–25.
- FERGUSON, Naill: A pénz felemelkedése (ford.: NAGY Márta). Budapest 2010
- FRANKS, Sandy – NUNNALLY, Sara: *Barbarians of Wealth. Protecting Yourself from Today's Financial Attilas*. Hoboken 2011
- German Bank Act of the 30th January, 1875. *Journal of the Statistical Society of London* 1875/2. sz. 267–282.
- GLASNER, David: *Free Banking and Monetary Reform*. New York 1989
- GREY, George B.: Overview of the Federal Reserve System. In: GREY, George B. (szerk.): *Federal Reserve System: Background, Analyses and Bibliography*. New York 2002, 9–17.
- GROSSMAN, Richard S.: *Unsettled Account. The Evolution of Banking in the Industrialized World Since 1800*. Princeton 2010
- HETZEL, Robert: *The Federal Reserve. A New History*. Chicago 2022
- HOLTFREIERICH, Carl-Ludwig: Monetary policy in Germany since 1948: national tradition, international best practice ideology? In: TOUFFUT, Jean-Philippe (szerk.): *Central Banks as Economic Institutions*. Celenham 2008, 22–51.
- HÜNING, Hasko – NICKEL, Hildegard Maria (szerk.): *Finanzmetropole Berlin Strategien Betrieblicher Transformation*. Offenbach 1998
- ISSING, Otmar: The European Central Bank as a new institution and the problem of accountability. In: HAAN, Jakob de (szerk.): *The History of the Bundesbank: Lessons for the European Central Bank*. New York 2000
- JACKSON, Andrew: Veto Message, July 10, 1832. In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. Boston 1949, 8–20.
- JACKSON, Frederick Huth: The Bank of England. *Journal of the Royal Society of Arts* 1911/3065, 930–932.
- Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates* 2. Berlin 1867
- KAPLAN, Edward: *The Bank of the United States and the American Economy*. London 1999
- KEMÉNY György: Jegybankok. In: GERŐ László – BUD János – CZETTLER Jenő – SZTERÉNYI József – KORÁNYI Frigyes báró – FODOR Ferenc – TELEKI Pál (szerk.): *Közgazdasági Enciklopédia* III. köt. Budapest 1930
- KINDLEBERGER, Charles P.: *A Financial History of Western Europe*. London 2015
- KING, W. T. C.: The Bank of England. *The Economic History Review* 1945/1–2. sz. 67–72.
- KOZLOV, G. A.: A pénz és a pénzforgalom elmélete. Budapest 1951
- LIGETI Sándor: A központi bankok önállósága a tőkésországokban. *Közgazdasági Szemle* 1981/4. sz. 454–466.
- LITTLEWOOD, Michael: John Tile and the Thunder of History. In: HARRIS, Peter – COGAN, Dominic de (szerk.): *Studies in the History of Tax Law*. London 2019, 55–91.
- LOZÈRE, Baron Joseph Claramond Pelet de la: *Napoleon in Council, or the opinions delivered by Bonaparte in the Council of State*. Edinburgh 1837
- MATLEKOVITS Sándor: *Nemzetgazdaságtan. A jogtanulók igényeihez igazítva*. Budapest 1874
- MCLAUGHLIN, Jeremy M.: Henry Clay and the Supreme Court. *Journal of Supreme Court History* 2009/1. sz. 28–55.
- New German Reichsbank Law. Federal Reserve Bulletin* 1939/9. sz. 737–742.
- NIEBUHR, Marcus Carsten Nicolaus von: *Geschichte der Königlichen Bank in Berlin*. Berlin 1854
- PIERGIOVANNI, Vito: *The Growth of the Bank as Institution and the Development of Money-business Law*. Berlin 1993
- SCHLESINGER, Arthur M. Jr.: The Bank War, In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The*

- Struggle over the Second Bank of the United States. Boston 1949, 72–112.
- SHEEHAN, James J.: German history, 1770–1866. Oxford 1989
- SKINNER, Christina Parajon: Central Bank Activism. *Duke Law Journal*, 2021/2. sz. 247–328.
- SMOLKA János: A bankok szerepe a tervgazdaságban. Budapest 1947
- SUTTON, Robert P.: Bank of United States (BUS), First: 1791–1811. In: NORTHROP, Cynthia Clark (szerk.): *The American Economy: Essays and primary source documents*. Oxford 2003, 22–23.
- THIELE, Alexander: The Independence of the ECB. In: BEUKERS, Thomas – FROMAGE, Diane – MONTI, Giorgio (szerk.): *The New European Central Bank: Taking Stock and Looking Ahead*. Oxford 2022, 237–264.
- TILLY, Richard: Germany. In: POHL, Manfred (szerk.): *Handbook on the History of European Banks*. Bodmin 2014, 297–488.
- Trial The Major War Criminals Before The International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. Vol. XII. Nürnberg 1947
- VARGA István: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. Budapest 1964
- VARGHA Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest 1896
- Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik. *Ld. Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik*, Teil I, Nr. 34., 25. Juni 1990, 331–351.
- WADSWORTH, John E.: Review of the Bank of England: 1694–1944, by John Clapham. *History* 1945/111. sz. 60–74.
- WEBSTER, Daniel: Reply to Jackson’s Veto Message, July 11, 1832. In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. Boston 1949, 21–30.
- WILKINSON, James John: *The Law Relating to the Public Funds and the Equitable and Legal Remedies with Respect to Funded Property*. London 1839
- WILLIS, Anson: *Our Rulers and Our Rights: or, Outlines of the United States Government; its Origin, Branches, Departments, Institutions, Officers, and Modes of Operation*. New York 1863²
- WOOD, John H.: Independent Central Banks: New and Old. *Cato Journal* 2006/3. sz. 593–605.
- WROBEL, Ralph Michael: Deutsche Bundesbank als Modell. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. D-Mark 2018/27. sz. 23–27.
- ZIEGLER, Dieter: Zentralbankpolitische „Steinzeit“? Preußische Bank und Bank of England im Vergleich. *Geschichte und Gesellschaft*. 1993/4. sz. 475–505.